

DĖL ŽYDŲ TAUTYBĖS GYVENTOJŲ ŽUDYNIŲ KRETINGOS APSKRITIES DARBŲ IR KRETINGOS VALSČIUOSE 1941 M. VASARĄ IR RUDENĮ

(istorinė pažyma)

1941 m. birželio 22 d. prasidėjus karui tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, per vakarinę Lietuvos (taip pat ir Kretingos apskritį) dalį žygiavo, koviniuose veiksmuose prieš Raudonosios armijos dalinius dalyvavo Šiaurės armijų grupės (vadas generolas feldmaršalas Wilhelmas Ritteris von Leebas) karinės pajėgos. Kretingos apskritis, valsčiai buvo okupuoti 1941 m. birželio 22–23 d. Karo pradžia reiškė ir sukilimo prieš sovietų okupacinį režimą Lietuvoje pradžią, sukilėlių tikslas buvo atkurti nepriklausomą valstybę, iki sovietinės okupacijos pradžios krašte egzistavusią visuomeninę tvarką. Daugelyje Lietuvos vietovių antisovietinio pagrindinio judėjimo dalyviai, jiems prijaunantys asmenys steigė sukilėlių partizanų būrius, dalyvavo koviniuose veiksmuose prieš besitraukiančius ar užfrontės zonoje likusius sovietinius aktyvistus ir raudonarmiečius, pradėjo atkurti iki sovietų okupacijos pradžios, t. y. iki 1940 m. birželio 15 d. krašte funkcionavusias valdžios įstaigas. Vokiečių kariuomenė didžiąją dalį Kretingos apskrities okupavo birželio 22 d., likusias vietovės – 23 d. Ši aplinkybė lėmė, kad Kretingos apskrityje didžioji dauguma partizanų sukilėlių būrių (priešingai nei Mažeikių apskrityje) susiformavo ir veikė vokiečių kariuomenės užnugaryje. Sukilėlių partizanai persekiojo užfrontėje likusias pavienes raudonarmiečių grupes, sovietinius aktyvistus. Susidūrimų su sovietiniais aktyvistais, raudonarmiečiais iki vokiečių kariuomenės atėjimo buvo vos vienas kitas. Kretingos apskrities partizanų būriai buvo vadinami Tautos darbo apsaugos būriais. Kretingos apskrityje sukilimo metu ir po jo atsikūrė lietuvių civilinės valdžios įstaigos – apskrities viršininko, valsčių savivaldybių įstaigos. Taip pat atsikūrė ir lietuvių policinės valdžios struktūros – apskrities policijos vado, valsčių viešosios policijos nuovadų, saugumo policijos įstaigos. Kretingos apskrities viršininku tapo Antanas Petrauskas, jis paskyrė valsčių viešosios policijos nuovadų viršininkus. Darbų policijos nuovados viršininku tapo Kazys Ražauskas, savivaldybės viršaičiu Bertašius. Po sukilimo Lietuvoje, t. y. po birželio 28 d. tiek Kretingos, tiek kitose Lietuvos vietovėse veikę partizanų sukilėlių būriai kaip koviniai vienetai buvo reorganizuoti, tapo pavaldūs vietiniams viešosios policijų nuovadų viršininkams. Šie nauji ginkluoti vienetai buvo vadinami baltaraiščių, pagalbinės policijos, Tautos darbo apsaugos būriais. Dalis partizanų sukilėlių, pasibaigus sukilimui, paliko būrius, į juos buvo priimta naujų žmonių (*LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1973/3, l. 11 a.p., 129; f. 3377, ap. 55, b. 107, l. 60-61; Genocidas ir Rezistencija, 2010, 1(27), p. 32-36*).

Vokiečių kariuomenei 1941 m. birželio pabaigoje okupavus Lietuvą, kraštą iki tų pačių metų liepos pabaigos valdė vokiečių karinė administracija. Liepos pabaigoje iš karinės administracijos krašto valdymą perėmė vokiečių civilinė administracija. Karinei, civilinei vokiečių administracijai buvo pavaldį 1941 m. Birželio sukilimo metu ir po jo atsikūrusios lietuvių valdžios įstaigos. Vokiečių okupacinio režimo politikos Lietuvoje vienas iš uždavinių buvo vykdyti žydų, kitų asmenų grupių persekiojimą ir naikinimą. Tiek karinės, tiek civilinės administracijos laikotarpiais žydų persekiojimą, naikinimą Lietuvoje, kituose Pabaltijo regionuose organizavo ir vykdė Vokiečių saugumo policijos ir SD Operatyvinė grupė A (vadas SS brigadefiureris W. Stahleckeris), ją sudarantys operatyviniai būriai ir komandos. Ši represinė struktūra žudynes organizavo, vykdė bendradarbiaudama su vokiečių karinės, civilinės administracijos institucijomis ir panaudodama joms pavaldžią lietuvių savivaldą. Vokiečių karinės administracijos laikotarpiu (1941 m. birželio pabaiga ir liepa) vokiečių saugumo policijos ir SD Operatyvinės grupės A, vykdydama aukščiausios nacistinės vadovybės nurodymus, persekiojo, naikino tuos žydus, kurie buvo sovietiniai aktyvistai, galėjo aktyviau pasipriešinti okupaciniam režimui. Su žydais dažnai buvo naikinami lietuvių, rusų tautybės gyventojai, kurie iki karo pradžios buvo komjaunuoliai, komunistai, sovietinio režimo aktyvistai. Taip pat buvo vykdoma žydų izoliavimo politika, t. y. buvo leidžiami žydus diskriminuojantys,

jų teises varžantys potvarkiai, žydai varomi į getus. Jiems buvo liepiama nešioti skiriamuosius ženklus. Įvedus civilinį valdymą, Operatyvinė grupė A ir jos padaliniai, vykdydami nacių vadovybės nurodymus, pradėjo naikinti visus žydus – moteris, vyrus, vaikus – kaip rasinį vienetą. Greta to toliau buvo ir žydų izoliavimo politika (*A. Bubnys, Vokiečių okupuota Lietuva (1941-1944), V., 1998, p. 197; Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija, Vilnius, 2005, p. 210*). Šie žydų genocido Lietuvoje ypatumai buvo būdingi Kretingos apskrityje vietovėse (taip pat Darbėnų, Kretingos valsčiuose) gyvenusių žydų persekiojimui ir naikinimui.

Kretingoje 1941 m. birželio 23 d. pasirodė vokiečių karo komendanto skelbimai, pagal kuriuos kitą dieną visi 14–60 m. amžiaus vyrams buvo įsakyta susirinkti 10 val. turgaus aikštėje. Birželio 24 d. aikštėje susirinko apie 400 gyventojų. Netrukus lengvaisiais automobiliais atvyko vokiečiai. Jie susirinkusiems įsakė išsirikiuoti, buvo pradėta atranka. Vokiečiai iš jų atskyrė buvusius komunistus, komjaunuolius, žydų tautybės asmenis. Žydai buvo surinkti į atskirą grupę ir patalpinti skvere, kuris buvo atskirtas metaline pertvara. Ne žydų tautybės suimtieji buvo patalpinti Tiškevičiaus dvaro patalpose, žydai buvo laikomi atskirai. Birželio 25 d. suimtus sovietinius aktyvistus, žydus vokiečių kariai susodino į sunkvežimius ir išvežė į Kvečių miškelį (apie 3 km nuo Kretingos). Atvykus į žudynių vietą suimtieji buvo išlaipinti, surikiuoti pievelėje ties mišku ir saugomi. Čia dalis žydų – apie 16 asmenų – buvo priversti iškasti duobę. Prie duobės buvo surengtas karo lauko teismas. Pasmerktieji buvo kviečiami po vieną ir apklausiami. Dalis suimtųjų – 35 asmenys – buvo paleisti, kiti, kuriuos buvo nutarta sušaudyti, buvo siunčiami į specialią sutelkimo vietą. Egzekucijoje dalyvavo ir Pranas Jakys. Po teismo aukos buvo vedamos prie duobių, jas šaudė vokiečių kariai ir karininkai, kurių buvo apie 40 asmenų. Vokiečių karinės uniformos buvo paženklintos kaukolėmis ir sukryžiuotais kaulais. Naikinimas truko apie 6 val., nužudyta 214 vyrų ir viena moteris. Didžioji dauguma nužudytųjų buvo žydai. Po egzekucijos Kretingos žydų tautybės moterys, vaikai, pavieniai vyrai buvo uždaryti į getą, kuris buvo įrengtas Kretingos m. pietrytiniame pakraštyje, Kluonalių gatvėje buvusioje apleistoje ūkininko sodyboje. Taip pat yra duomenų, kad vokiečių operatyvinis būrys Kretingoje žydų tautybės moteris ir vaikus uždarė Jankausko dvarą. Yra žinių, kad Kretingos žydės buvo uždarytos ir Pryšmančių dvarą (Pryšmančių kaimas, kuriame buvo dvaras, yra 2 km nuo Kretingos) (*Genocidas ir Rezistencija, 2010, 1(27), p. 36, 2003, 1(13), p. 33; LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1266, l. 1-2, 8-11, 31-32; LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 33; Masinės žudynės Lietuvoje 1941-1944., V., 1973, d. 2, l. 26*). Žinių, ar ūkininko sodyba Kluonalių gatvėje ir Jankausko dvaras gali būti vienas ir tas pats objektas, ar Jankausko dvaras gali būti tapatinamas su Pryšmančių dvaru, surasti nepavyko. Tikėtina, kad žydų tautybės moterys ir vaikai buvo laikomi keliuose vietose – tiek Kretingos mieste įrengtame gete Kluonalių gatvėje, tiek Pryšmančių dvarą.

Archyvinės ir istoriografinės žinios apie Kretingos valsčiuje buvusių žydų tautybės moterų, vaikų, vyrų naikinimą vokiečių civilinės administracijos laikotarpiu išlikę nedaug, žinios stokoja konkretumo. 1941 m. liepos mėn. pabaigoje (kitais duomenimis rugpjūčio mėn. pradžioje) į Kretingos žydų kapines buvo atvarytos žydų tautybės moterys ir vaikai [*vieta, iš kurios jie buvo atvaryti, šaltiniai nenurodo – A. R.*]. Žydus, smūgiuodami pagaliais į galvą ir tiesiogiai šaudydami, žudė vokiečiai kartu su vietiniais baltaraiščiais. Remiantis skirtingais duomenimis čia buvo nužudyta nuo 600 iki 2000 žmonių (*LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1266, l. 5-6; LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 2, 37*). G. Erslavaitė teigia, kad Kretingoje, žydų kapinėse 1941 m. rugpjūčio mėnesį buvo nužudyti 356 žmonės (*Masinės žudynės Lietuvoje 1941-1944, V., 1973, d. 2, p. 396*). Tikėtina, kad tai galėjo būti Kluonalių gatvėje esančiame gete kalintos žydės moterys ir vaikai. Istorikas Arūnas Bubnys teigia, kad 1941 m. rudenį Kretingos apskrities lietuvių saugumo viršininkas Pranas Jakys, vykdydamas vokiečių nurodymus, pradėjo organizuoti Pryšmančių dvarą laikytų žydų moterų ir vaikų naikinimą. Juos lietuvių policininkai, pagalbinė policija, prižiūrint vokiečių pareigūnams, sušaudė 1941 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėn. (*Genocidas ir Rezistencija, 2003, 1(13), p. 33*). Šie A. Bubnio duomenys gali būti sietini su duomenimis, kad 1941 m. birželį ir liepą Pryšmančių gete laikyti žydai buvo žudomi Kvečių miške, nužudyta apie 700 žydų (*The Death of a Community – The Holocaust in Kretinga, <http://www.seligman.org>*). Pastarieji duomenys yra pagrįsti G. Erslavaitės teiginiu, kad Kretingoje Kvečių miškelyje (dešinė

pusė kelio Kretinga–Palanga) 1941 m. birželio ir liepos mėnesį buvo nužudyta apie 700 žmonių (*Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944, V., 1973, d. 2, p. 396*). Kritiškai įvertinus minėtas tris duomenų grupes, suvokiant žydų naikinimo vokiečių karinės ir civilinės administracijos laikotarpiais skirtumus, atsižvelgiant į 1941 m. birželio 25 d. Kvečių miškelyje nužudytųjų skaičių (apie 214 asmenų), galima teigti, kad istoriko A. Bubnio minimos 1941 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėn. Pryšmančių gete laikytų žydų žudynės vyko Kvečių miškelyje, jų metu buvo nužudyti apie 486 žmonės. Taip pat neatmestina prielaida, kad tiek Kvečių miškelyje, tiek žydų kapinėse buvo žudomi tiek Kluonalių gatvėje, tiek Pryšmančių dvare esančiuose getuose laikytos žydės moterys, vaikai. To tiksliai nustatyti neįmanoma dėl duomenų trūkumo.

Vokiečių okupacijos laikotarpiu Kretingos vls. Dimitravo k. veikė koncentracijos stovykla, kuri buvo aptverta spygliuota viela. Pati stovykla buvo padalinta į dvi dalis – moteriškąją ir vyriškąją. Stovykloje buvo laikomi mokesčių nesumokėję, nepristatę vokiečiams žemės ūkio produktų, vengiantys įmonėse ir geležinkelio stotyje dirbti asmenys, spekuliantai, degindariai, politiniai kaliniai. Kaliniai buvo naudojami sunkiems fiziniams darbams – darbams prie vagonų, miškuose, žemės ūkyje. Taip pat į stovyklą buvo atvežta žydų iš Kretingos apskrities vietovių, pavyzdžiui iš Skuodo (*LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1266, l. 71-72, ap. 58, b. 44552/3, l. 10-10 a.p.*). Buvęs Dimitravo stovyklos policininkas Jurgis Patrulis teigė, kad maždaug 1941 m. rugpjūčio 15–16 d. į vakarus nuo Dimitravo stovyklos jis kartu su kitais asmenimis Alkos kalne iškasė 4 duobes. Viena duobė buvo kalno viršūnėje, trys – kalno papėdėje. Dimitravo stovyklos policininkai konvojavo į egzekucijos vietą tris grupes žmonių. Pirmoje grupėje buvo apie 200 moterų, vaikų, vyrų. Antroje grupėje – apie 150 vaikų ir moterų, trečioje – apie 50–200 žmonių. Skuodo pagalbinės policijos ir Dimitravo stovyklos apsaugos būrys pirmąją žmonių grupę sušaudė Alkos kalno papėdėje, o antrąją – Alkos kalno viršūnėje (*LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1266, l. 88-89, ap. 58, b. 44552/3, l. 10-12, 24-28, 38-39*). Sovietų kariuomenės ir Kretingos apskrities sovietinės administracijos pareigūnai 1944 m. gruodžio mėn. atliko nužudytų asmenų palaikų ekshumaciją. Gruodžio 17 d. ekshumacijos aktas skelbia, kad Alkos kalno zonoje buvo aptiktos keturios duobės. Pirmoji duobė buvo Alkos kalno viršūnėje. Ji buvo 11 metrų ilgio, 4 metrų pločio, 3,5 metrų gylio. Joje buvo aptikti 103 žmonių palaikai: 31 palaikai buvo asmenų, kuriems buvo nuo 3 mėn. iki 5 m.; 23 asmenų palaikai, kuriems buvo nuo 5 iki 18 m.; 49 asmenų palaikai, kuriems buvo daugiau nei 18 m. Antroji duobė buvo Alkos kalno papėdėje, kalno šiaurės vakarų pusėje. Duobė buvo 7 metrų ilgio, 4 metrų pločio, 3,5 metrų gylio. Čia buvo aptikti 149 asmenų palaikai. Trečioji duobė buvo Alkos kalno šiaurinėje pusėje, papėdėje. Duobė buvo 7 m ilgio, 4 m pločio, 3,5 m gylio. Joje buvo aptikti 51 palaikai, daugiausia moterų. Ketvirtoji duobė buvo Alkos kalno šiaurės rytų pusėje, papėdėje. Duobė buvo 7 m ilgio, 5 m pločio, 3,5 m gylio. Čia buvo aptikti 107 daugiausiai vyriškos ir moteriškos lyties paauglių palaikai. Viso aptikti 438 asmenų palaikai (*LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1266, l. 65-69*).

Darbėnų miestelį ir jo apylinkes vokiečių kariuomenė okupavo pirmąją karo dieną. Vokiečių komendantas birželio 24 d. įsakė miestelio žydams ant krūtinės, nugaros nešioti geltonas žvaigždes. Žydai turėjo būti naudojami viešiesiems darbams. Birželio 28 d. buvo suimta apie 1000 žydų – vyrų, moterų ir vaikų. Suimtieji buvo suvaryti į turgaus aikštę. Vyrų (apie 430–450 asmenų) buvo atskirti nuo moterų ir vaikų. Jie buvo patalpinti Darbėnų vaistinės kieme. Moterys, vaikai (apie 550–600 asmenų) buvo uždaryti į Darbėnų sinagogą ir ten buvo laikomi iki rugpjūčio mėn. pabaigos–rugsėjo mėn. pradžios. Moterys buvo naudojamos darbams (*LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1973/3, l. 11-11a.p., 29-29a.p., 30; LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 26*). Birželio 29 d. iš žydų vyrų buvo atrinkta apie 130–150 asmenų, kurie buvo konvojuojami iš Darbėnų mst. link miško. Egzekucijos vieta buvo netoli kapinių, kairėje pusėje kelio, vedančio link Palangos, nesiekiant geležinkelio sankasos. Įvykių liudininė Riva Šatelenė teigia, kad žydų vyrai buvo nuvesti į Palangos gatvę. Kiti duomenys rodo, kad egzekucijos vieta buvo miestelio vakariniame pakrastyje. Ten pasmerktuosius šaudė Darbėnų pagalbinės policijos nariai (*LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1266, l. 88-89, ap. 58, b. 1973/3, l. 30-30a.p.; LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 19, 26-30*). G. Erslavaitės sudaryto masinių žudynių sąrašo duomenimis, 1941 m. birželio 29 d. 100 metrų nuo Darbėnų miestelio atstumu, pamiškėje, kairėje Darbėnų–Lazdininkų (*Lazdininkai yra pakeliui į Palangą*

A. R.) kelio pusėje buvo nužudyti 144 žydų vyrai (*Masinės žudynės Lietuvoje 1941-1944, V., 1973, d. 2, p. 396*). 1941 m. liepos mėnesio viduryje pagalbinės policijos nariai, policininkai Darbėnų žydų kapinėse sušaudė 6 žydės moteris (*LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11457/3, l. 30-32*).

Maždaug 1941 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo pradžioje vokiečių okupacinės valdžios įstaigos įsakė Darbėnų policijos nuovadai sunaikinti žydų tautybės moteris ir vaikus. Nuovados viršininkui Kaziui Ražauskui vadovaujant policininkai, pagalbinės policijos būrio nariai konvojavo dvi pasmerktųjų grupes link Vaineikių k., t. y. į pietryčius nuo Darbėnų miestelio. Pirmoje grupėje buvo apie 120, antroje – apie 200 žmonių. Egzekucijos vietoje pasmerktiesiems buvo liepiama nusirengti. Pirmoji grupė žmonių buvo ne šaudoma, o žudoma pagaliais, prie kurių galų buvo pritvirtintos geležys. Antroji grupė pasmerktųjų buvo sušaudyta. Egzekucija įvykdė Darbėnų pagalbinės policijos nariai, policijos pareigūnai. Yra duomenų, kad chronologinis skirtumas tarp pirmosios ir antrosios grupės pasmerktųjų sušaudymo buvo 2–3 dienos (*LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1973/3, l. 11 a. p. – 12, 14-15, 18, 82-83; LCVA, f. MK-1, b. 18, l. 27-28*). G. Erslovaitė, nurodydama netikslią datą, teigia, kad Baltojo kalno miške, t. y. 1 km nuo Darbėnų miestelio atstumu, Darbėnai–Vaineikiai kelio pusėje (kelias Vaineikių k. link.) dešinėje 1941 m. liepos pabaigoje buvo nužudyta apie 300 moterų ir vaikų (*Masinės žudynės Lietuvoje 1941-1944, V., 1973, d. 2, p. 396*). Praėjus maždaug mėnesiui nuo minėtų žudynių, t. y. maždaug 1941 m. rugpjūčio mėnesio pabaigoje, Darbėnų policijos nuovadai buvo duotas įsakymas nužudyti dar apie 60 sinagogoje laikytų žydų. Netrukus buvo atvežta iš Dimitravo koncentracijos stovyklos dar apie 40 žydų merginų, kurios stovykloje dirbo įvairius darbus. Netrukus policininkai, pagalbinės policijos nariai išvežė pasmerktuosius iš Darbėnų į mišką ir ten juos sušaudė (*LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1973/3, l. 30*). G. Erslovaitė, nurodydama netikslią datą, teigia, kad Baltojo kalno miške, t. y. 2,5 km atstumu nuo Darbėnų miestelio (link Kašucių k.) apie 500 m. nuo kelio 1941 m. rugsėjo mėn. pradžioje buvo nužudyta apie 100 vyrų ir moterų (*Masinės žudynės Lietuvoje 1941-1944, V., 1973, d. 2, p. 396*). Juozo Girmo duomenimis, ši vieta nuo žudynių vietos ties Darbėnų–Vaineikių keliu yra apie 200 metrų atstumu (*LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1973/3, l. 24*).

Parengė

LGRTC GRT departamento vyriausiasis specialistas-programų koordinatorius

Alfредas Rukšėnas

2010 12 13